

Breking en de gevolgen

Willem Visser

Summary

This article deals with Frisian "breaking", a phonological process by which an alternation between centralising and rising diphthongs came into being. In the first paragraph the historical phonological process is dealt with. It is argued that breaking is best regarded as a shortening process in terms of closure on the skeletal tier, giving rise to (short) rising diphthongs. The final paragraph is devoted to initial consonant clusters ending in [j] and [w], the number of which has increased considerably due to breaking. It turns out that there are no collocational restrictions between initial consonants and consonant clusters and these glides. This is presented as indirect synchronic evidence for the analysis of the historical process of breaking.

0. Inleiding*

In het Fries komt de volgende soort alternantie voor:

(1)	<i>stien</i> [stiən] 'steen'	<i>stiennen</i> [stjɪnɲ] 'idem, pl.'
	<i>beam</i> [blɛm] 'boom'	<i>beammen</i> [bjɛmɲ] 'idem, pl.'
	<i>foet</i> [fuət] 'voet'	<i>fuotten</i> [fwotɲ] 'idem, pl.'
	<i>soan</i> [soən] 'zoon'	<i>soannen</i> [swanɲ] 'idem, pl.'

Uitgaande van de enkelvoudsvorm wordt gezegd dat de centraliserende diftong in het meervoud 'gebroken' voorkomt. Deze 'breking' kan niet alleen optreden in het meervoud, maar ook in andere morfologisch bepaalde contexten, bijvoorbeeld in het verkleinwoord en bij samenstelling (zie voor een overzicht o.a. Tiersma (1979a:19-46), (1980:56-58), Van der Meer (1985:3-6)) en tevens in sommige fonologisch bepaalde contexten (Van der Meer (1985:21-35)). Breking komt het meest voor in vormen die door middel van een morfologische operatie een syllabe langer zijn geworden, zie (1), maar Van der Meer (1985:21-22) laat zien dat er ook genoeg monosyllabische woorden met breking zijn, bijv. *skjin* [skjɪn] 'schoon', *muonts* [mwonts] 'monnik', *doarp* [dwarp] 'dorp', *tjems* [tjɛms] 'melkzeef'.

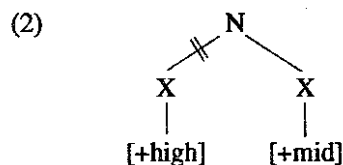
Miedema (1958) heeft er op gewezen dat in sommige Friese dialecten verkorting voorkomt in plaats van breking. Dit is het geval in het Fries van de Zuidwesthoek en in de Friese dialecten van de eilanden Terschelling en Schiermonnikoog. Deze observatie is geïncorporeerd in recente hypothesen over hoe het proces van breking kan worden opgevat en hoe er een verband kan worden gelegd met het synchrone proces van verkorting (zie voor deze verkorting Tiersma (1979a:69-97), (1985:18-20)).

In de eerste paragraaf van dit artikel zal ik uiteen zetten hoe breking er als diachroon fonologisch proces uit kan zien. In de tweede paragraaf zal ik laten zien hoe deze analyse wordt ondersteund door distributionele feiten uit het Nieuwfries.

1. Breking als diachroon fonologisch proces

De twee recentste publicaties over breking als diachroon fonologisch proces zijn Van der Meer (1985) en Booij (1989)¹, waarbij Van der Meer fonetisch georiënteerd is en Booij fonologisch. Beiden nemen aan dat in de Middelfriese periode de lange middenvocalen /e:,o:,ɛ:,ɔ:/ diftongeerden tot /iI,uo,ɛɛ,oo/. Van der Meer neemt vervolgens aan dat zo'n diftong in een woord kon worden verkort wanneer er een extra syllabe werd toegevoegd, maar ook voor bepaalde consonantclusters en in onbeklemtoonde posities. Fonetische verkorting beschouwt hij als de eerste stap van breking (Van der Meer (1985:45)), omdat deze verkorting klemtoonverschuiving veroorzaakte. Hij gaat namelijk uit van het volgende: de klemtoon in de diftong lag op de eerste component, door hem "mora" genoemd, [iI,uo,ɛɛ,oo], en in deze toestand veranderde na de verkorting aanvankelijk niets. Dat de verkorting tot klemtoonverschuiving leidde, heeft volgens hem een auditieve oorzaak. In bovengenoemde diftongen heeft de tweede component de grootste inherente sonoriteit. Zo lang de diftong onverkort was, werd er een diftong gehoord, doordat de lengte van de eerste, beklemtoonde, component de kleinere sonoriteit ten opzichte van de tweede 'compenseerde'. In de verkorte diftong echter was deze mogelijkheid van compensatie afwezig, zodat de grotere inherente sonoriteit van de tweede component moet zijn gaan opvallen, waardoor de diftong werd geïnterpreteerd als dragende klemtoon op deze component. De nu als onbeklemtoond ervaren eerste component werd daarna geleidelijk als halfvocaal gearticuleerd. De volgorde die Van der Meer aanneemt, is dus: verkorting, auditieve herinterpretatie, articulatorische aanpassing.

Door Booij, die werkt binnen het kader van de niet-lineaire fonologie, wordt breking ingebed in een theorie over diftongen. Hij interpreteert breking fonologisch als een regel van nucleusverkorting:

(2) drukt uit dat het eerste segment uit de nucleus wordt verwijderd. Vervolgens wordt de hoge vocaal volgens Booij in de aanzet van de syllabe opgenomen. Een vocalisch segment in niet-nucleaire positie wordt via een conventie van fonetische interpretatie als een [+hoog,-mid] glijklank geïnterpreteerd.

Het verband tussen de dialecten met breking en die met verkorting wordt nu in Booij's aanpak als volgt gelegd. Zowel bij breking als verkorting wordt het rijm van de syllabe korter gemaakt. Bij breking wordt de gedissocieerde eerste X van de nucleus elders in de syllabe opgenomen, terwijl bij verkorting de eerste X wordt gedeleerd. Van der Meer laat zich er in zijn uiteindelijke voorstel niet over uit hoe hij het verband ziet, maar in eerdere versies van zijn analyse neemt ook hij aan dat bij verkorting het eerste element van de diftong wordt gedeleerd.²

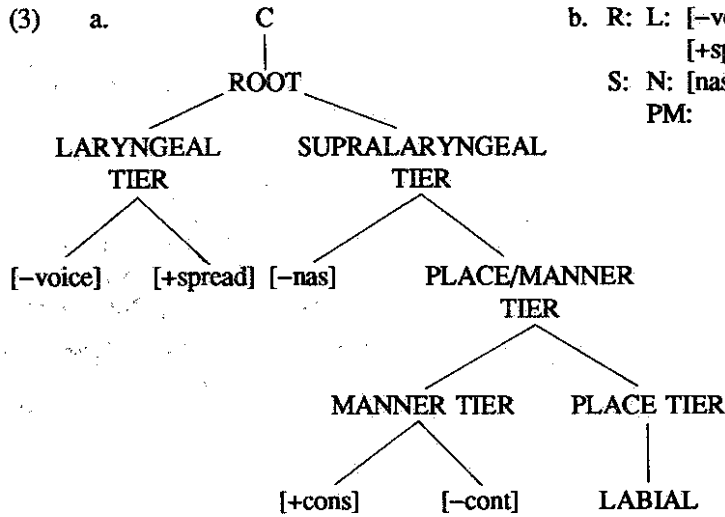
Ik wil nu proberen een (andere) formeel-fonologische analyse van achtereenvolgens diftongering en breking te geven.

Het proces van diftongering van de lange middenvocalen kan inzichtelijk worden gerepresenteerd met behulp van de notatie die Hayes (1988) hiervoor heeft bedacht. Hayes merkt op dat de "Clements tree" (zie bijv. Clements (1985)) niet geschikt is voor het representeren van diftongeringsprocessen, omdat lengte wordt gerepresenteerd als de associatie van één root node aan twee slots. Daardoor kan er niet naar afzonderlijke class en feature nodes worden verwezen, wat bij diftongering nodig is, omdat de 'samenstellende delen' van een diftong van elkaar moeten (gaan) verschillen. Hayes merkt op dat er een sterke tendens is dat alleen lange monoftongen, die cruciaal als dubbel geassocieerde root nodes moeten worden voorgesteld, kunnen diftongeren.

Een associatielijn kan twee dingen uitdrukken: 1) gelijktijdigheid van realisatie; 2) categorisering. Volgens Hayes worden de associatielijnen in de Clementsboom gelijktijdig voor deze twee functies gebruikt. Hij stelt voor om de lijnen in de boom louter te gebruiken voor categorisering en alle klasse- en featureknopen rechtstreeks via associatielijnen aan de skeletlaag te verbinden. Op zo'n manier worden featuregroepering en temporele associatie van elkaar onderscheiden en gescheiden.³

Om een en ander wat hanteerbaarder op papier te kunnen krijgen, stelt Hayes voor om bomen meer 'lineair' te representeren. De boom van (3a) wordt 'vertaald' naar representatie (3b):

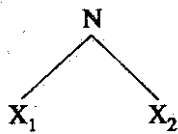
(3) a.

b. R: L: [-voice]
 [+spread]
 S: N: [nas]
 PM: M: [+cons]
 [-cont]
 P: LAB

Ten eïnde ook niet te veel associatielijnen op papier te krijgen, stelt Hayes tevens voor om gebruik te maken van coïndexering. Een lange nasale [ø:] komt er dan als volgt uit te zien:

(4)

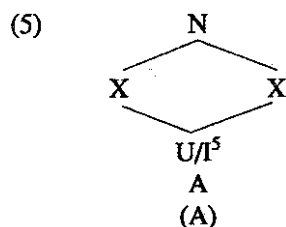

R₁₂: L: [+voice]
 S: N: [+nas]
 PM: M: [+cont]
 [-cons]
 P: LB: [+round]
 D: [-high] (D= Dorsal)
 [-low]

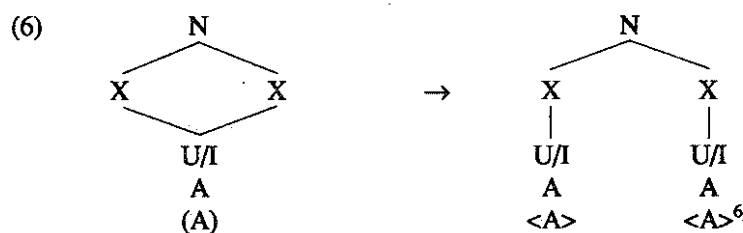
Via percolatie worden alle knopen van de indexen van de root voorzien.

Het (onder)scheiden van featuregroepering en temporele associatie maakt het mogelijk naar afzonderlijke features te verwijzen. Dit is nodig bij diftongering, voor welk proces de plaatskenmerken van belang zijn. Voor de beschrijving hiervan maakt Hayes gebruik van de theorie van de partikelfonologie (Schane 1984). Binnen deze theorie worden vocalen niet gekarakteriseerd door binaire kenmerken, maar door (combinaties van) (abstracte) 'partikels'.⁴ De drie plaatspartikels zijn: *U* (labialiteit/rondheid), *I* (palataliteit/'voorheid') en *A* (openheid), die in isolatie corresponderen met de vocalen /u/, /i/ en /a/. Andere vocalen en diftongen bestaan uit combinaties van partikels: /I/ krijgt de partikelrepresentatie IA, /o/ UA, /y/ IU, etc. Met het partikel *A* worden hoogteverschillen tussen vocalen gerepresenteerd.

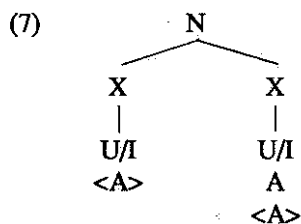
De Middelfriese diftongering van de middenvocalen /e:,ɛ:,o:,ɔ:/ naar [iI,ɛ,uo,oo] heeft betrekking op hoogte. We zullen ervan uitgaan dat de lange monoftongen, in overeenstemming met het *Obligatory Contour Principle* (OCP), de volgende representatie hebben (waarbij ik afzie van featuregeometrie):

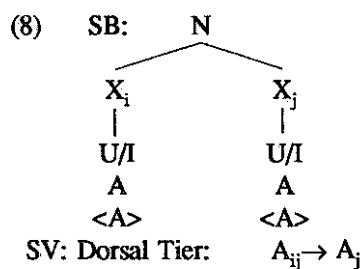
Om (5) geschikt te maken voor diftongering, moet de melodie worden 'geopend' (Schane 1987), waarbij deze wordt gedupliceerd:

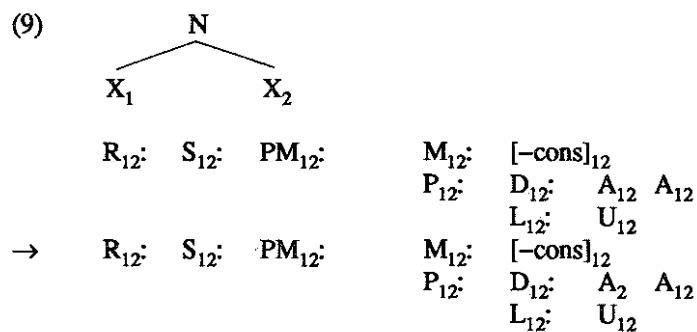
Schane (1987:283) claimt dat dit een belangrijke tussenstap is in de diftongering van lange vocalen. Door deze opening ontstaat een structuur die het OCP schendt. Op de uitkomst van (6) moet dus een 'reparatie' worden uitgevoerd.⁷ In principe zou deze zich op meerdere manieren kunnen voltrekken. In het Middelfries heeft het de vorm aangenomen van verhoging van de eerste component, waardoor (7) ontstaat:

In het kader van Hayes (1988) kan dit als volgt geformaliseerd worden:

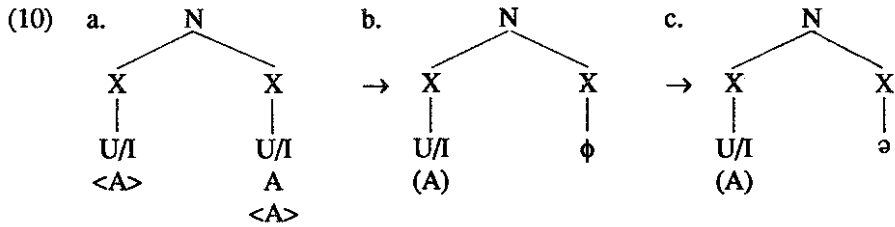

Op /ɔ:/ werkt dit als volgt:

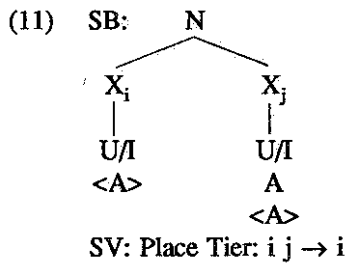

Na werking van de regel is X₁ verbonden met één A- en U-partikel (= [o]) en X₂ met twee A's en één U (= [ɔ]): [oɔ].

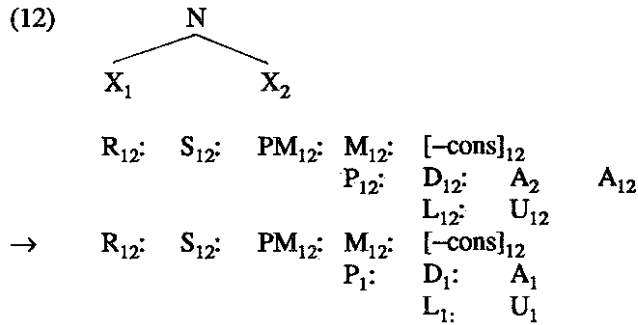
Met (7) konden vervolgens twee dingen gebeuren. In de eerste plaats konden er, onder bepaalde fonologische condities, centraliserende diftongen ontstaan: [iə, ɪə, uə, oə]. We kunnen dit opvatten als het verlies van alle P-kenmerken van de tweede component, zodat hier een op het supralaryngale niveau minimaal gespecificeerde vocaal van overblijft: [-cons]. Deze wordt fonetisch gerealiseerd als sjwa. We kunnen dit als volgt representeren:

Geformaliseerd ziet het er zo uit:

Op /oo/ werkt dit aldus:

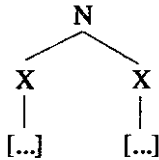

We hebben dan nog een (late) regel nodig die voor een [-cons] segment zonder plaatskenmerken sjawa substitueert.

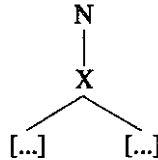
In de tweede plaats kon (7), onder bepaalde fonologische condities, ‘gebroken’ worden tot [jI,je,wo,wa]. We hebben gezien dat breking in verband wordt gebracht met verkorting. Van der Meer (1985) vat het begin ervan op als het ontstaan van een korte (dalende) diftong, maar hij formaliseert dit niet. Booi (1989) beschouwt de verkorting van de nucleus als een proces van dissociatie van het linker segment (zie (2)) dat vervolgens in de aanzet wordt opgenomen.

Er is echter een andere formele manier denkbaar om een diftong te verkorten. Schane (1987) representeert het verschil tussen dalende en stijgende diftongen als volgt (waarbij ik zijn CV-representatie vervang door een met X'en):

(13) a. *dalende diftong*

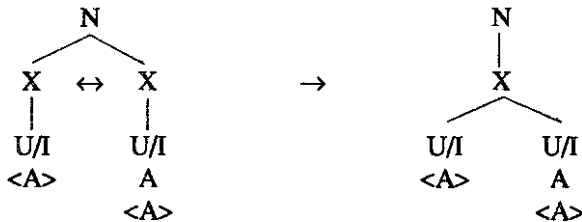
b. *stijgende diftong*

Een stijgende diftong telt dus als kort ten aanzien van fonologische processen en regelmatigheden, een dalende als lang. Schane (1987:281) merkt op dat in een stijgende diftong de linker component niet lager (= meer sonoor) mag zijn dan de rechter, omdat de linker component fungeert als aanzet van de rechter.

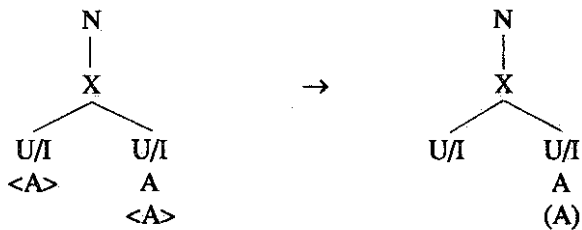
Schane introduceert de begrippen *opening* (het (gaan) divergeren van associatielijnen) en *sluiting* (het (gaan) convergeren van associatielijnen) om het alterneren van diftongen met monoftongen te karakteriseren. Opening en sluiting kunnen zich voltrekken op zowel de skeletlaag als de melodielaag. Breking laat zich nu karakteriseren als een proces van sluiting, aangegeven met een dubbele pijl, op de skeletlaag:

(14)

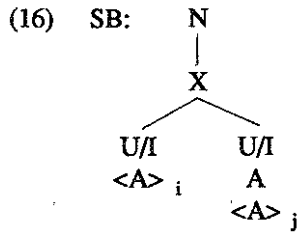

Wat er nog mis is met de uitkomst van deze sluiting, is de kwaliteit van de linker component: deze heeft een A te veel. Het A-partikel van de linker component moet daarom worden verwijderd:

(15)

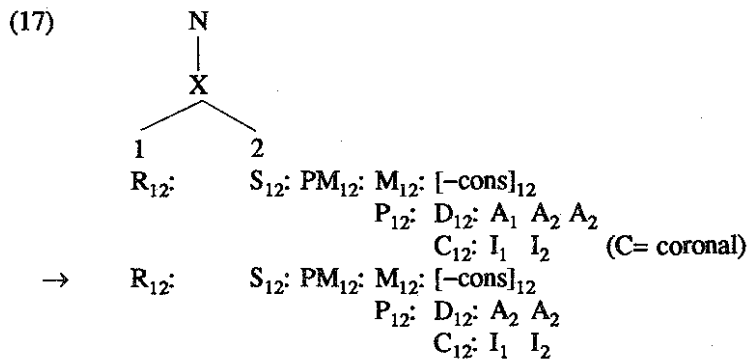

Dit proces laat zich als volgt formaliseren:

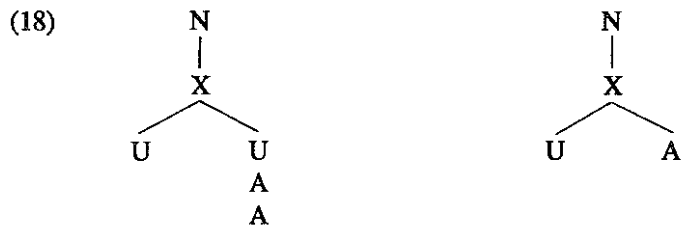

SV: Dorsal Tier: $A_{ij} \rightarrow A_j$

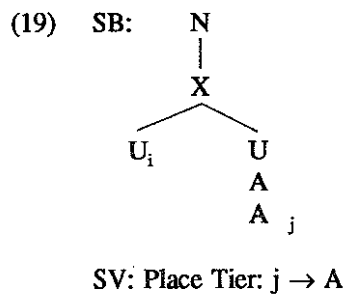
Op /Ie/ werkt dit als volgt:

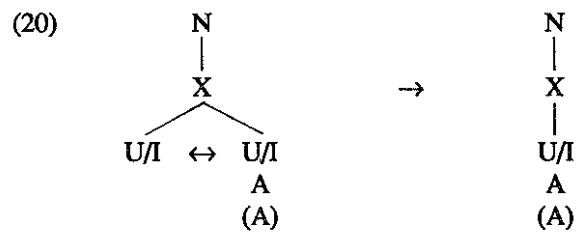
Door (16) ontstaat o.a. [wɔ]. Deze sekwentie wordt echter als [wa] gerealiseerd, zie ook (1). In Hoekstra (1988) wordt aangenomen dat er in het Fries een fonotactisch filter *[wɔ] figureert. De volgende verandering moet dus plaats vinden:

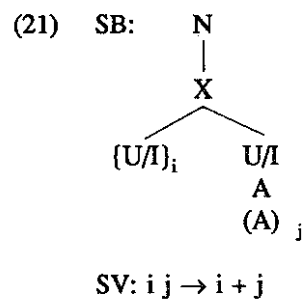
De rechter component van (18) raakt een *U*- en een *A*-partikel kwijt. Dit kan aldus worden geformaliseerd:

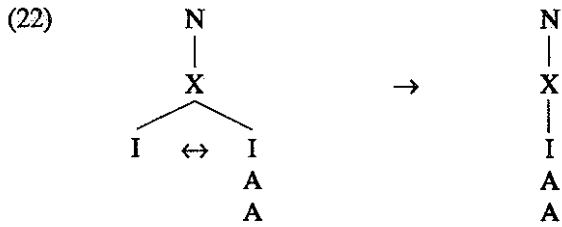
In bepaalde dialecten, zie hiervoor, kon de uitkomst van regel (16) systematisch een vereenvoudiging ondergaan, die in de literatuur met de term 'verkorting' wordt aangeduid. In onze benadering kan dit worden gerepresenteerd als een proces van sluiting op de melodische laag:

Dit laat zich zo formaliseren:

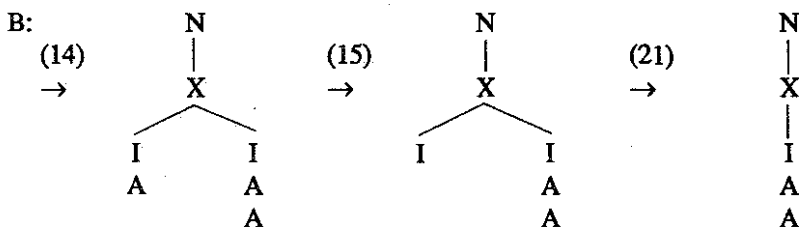
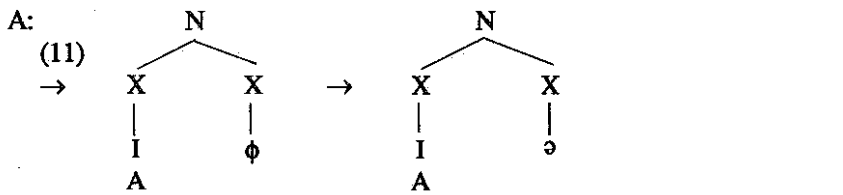
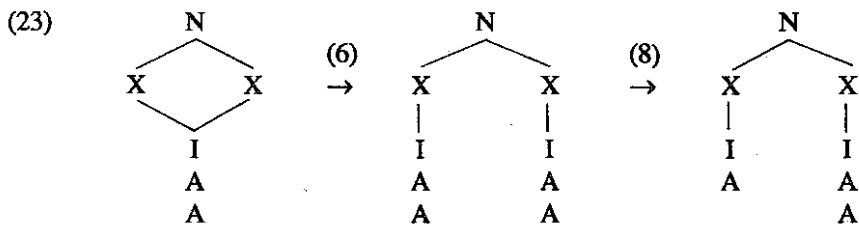

Wat verkorting wordt genoemd, is in mijn benadering de monoftongering van een (korte) stijgende diftong.⁸ Hierbij vindt fusie plaats van de beide vocalen. Voor /*ɛ*/ gaat dit als volgt:

Op /uo/ konden twee processen werken: regel (19), wat als uitkomst [wa] geeft, of regel (21), wat als uitkomst [ɔ] geeft. Omdat (19) een structuur creëert die niet aan de SB van (21) voldoet, en andersom, hoeven beide regels niet te worden geordend; ze bloeden elkaar.

Laten we, recapitulerend, de ontwikkeling van de Middelfriese /e:/ geven:

Ik neem dus aan dat de korte monoftong uit een stijgende diftong is ontstaan. Wat betreft het dialect van de Zuidwesthoek meen ik steun voor deze hypothese te kunnen vinden bij de dialectoloog J.J. Hof. Deze merkt op dat de Zuidhoekster vormen met een korte vocaal, waarvan de pendanten in andere dialecten een stijgende diftong hebben, "vaak een, klankwaardig niet goed te definiëren, en trouwens voor het ongeoeffende oor niet of nauwelijks merkbaren, 'voorslag'" bevatten (Hof 1933:14), die hij beschouwt als een overgangsstadium tussen semi-vocaal en nul. Op p. 74 noemt hij deze voorslag "het zekere bewijs dat men met een ouden stijgenden diphthong te maken heeft".

Miedema (1958) wijst deze visie af, omdat men dan in de Zuidwesthoek voor bijvoorbeeld *boadskip* 'boodschap' de uitspraak [batskIp] zou verwachten, terwijl deze [botskIp] is. Hierboven heb ik beargumenteerd dat dit geen probleem hoeft te zijn.

Een vraag die we ons nu moeten stellen is welke formeel-fonologische analyse de feiten het meest recht doet, die van Booij (1989) of de hierboven gepresenteerde. In beide gevallen is de uitkomst van breking een korte nucleus. Het verschil is dat in Booij's analyse de hoge vocaal in de aanzet terecht komt, terwijl deze in mijn analyse onder de nucleus blijft. In de volgende paragraaf zal gepoogd worden aan te tonen dat uit mijn analyse de distributie van stijgende diftongen met betrekking tot de aanzet zonder meer volgt, terwijl daar in Booij's analyse extra aannamen voor nodig zijn.

2. De gevolgen: initiële consonantclusters met [j] en [w]

Door het diachrone brekingsproces ontstonden er in het Fries veel initiële consonantclusters, gevolgd door [j] en [w]. Deze clusters sloten aan bij soortgelijke, reeds bestaande clusters die het gevolg waren van: a) de zgn. Oudfriesse breking, de overgang van de palatale vocalen *ie* naar *iulio* voor consonantclusters met een velaar, bijv. *ljocht* 'licht', *rjocht* 'recht', *sjong(e)* 'zing(en)', *stjonk(e)* 'stink(en)'; b) de diftongering van *i:* voor *w* in enkele werkwoorden, bijv. *bliuw(e)* (< bliva) [bljo:wə] 'blijv(en)'; c) de overgang van *e:w* naar *jou*, in bijv. *Ljouwert* (< Lewert). Deze clusters mogen ongetwijfeld een opvallende karakteristiek van het Fries heten.⁹

Het Fries heeft de dalende diftongen /ai,ɔu,ei,ʌy,oi/ en de centraliserende diftongen /iə,yə,uə,ɪə,øə,oə/. In Kenstowicz en Rubach (1987:476) wordt gesteld dat een taal of alleen rechts- of alleen linkshoofdige diftongen kent. Met het oog op bovengenoemde diftongen zou deze diftongparameter in het Fries moeten worden gefixeerd als: links(hoofdige). Dit zou inhouden dat het Fries geen stijgende diftongen, bijvoorbeeld [jɪ,je,jø,jo,jə,wo,wa], zou kennen, zie Booij (1989) en Cohen et al. (1961²:133) waar ze worden beschouwd "als bestaande uit een consonant- en een vocaalfoneem". Onderliggend moeten ze dan bestaan uit de combinatie van een hoge vocaal en een niet-hoge vocaal. Doordat de hoge vocaal, als minst sonore, niet het hoofd van een linkshoofdige diftong kan zijn, kan zij niet in de nucleus worden opgenomen. Later in de afleiding wordt zij in de aanzet opgenomen en aldaar fonetisch als glide geïnterpreteerd. In Booij (1989) wordt deze procedure voor het Nederlands aangenomen.

Segmenten in een en dezelfde constituent kunnen onderworpen zijn aan collocatieve restricties ten opzichte van elkaar. In het Nederlands is het nu zo dat een halfvocaal voor allerlei soorten vocalen kan voorkomen, maar met zeer weinig consonanten in de aanzet kan combineren, zie Cohen et al. (1961²:94). Deze distributie lijkt Booij's opvatting te ondersteunen.

In het Fries liggen de zaken anders. Alle toegestane initiële consonanten en consonantclusters kunnen worden gevolgd door [j] of [w].¹⁰ Er is derhalve distributionele evidentie dat de halfvocalen niet tot de aanzet behoren. Ik geef nu een overzicht van de mogelijkheden. Alle aan het woordbegin toegestane obstruenten en sonoranten kunnen [j] en [w] achter zich krijgen:

(24)	<i>poask</i> [pwask] 'pos(t)'	<i>puol</i> [pwol] 'peul'
	<i>pjisk</i> [pjɪsk] 'perzik'	<i>pjuts</i> [pjöts] 'gulp, dikke straal'
	<i>boarst</i> [bwast] 'borst'	<i>buòl</i> [bwol] 'waterbel'
	<i>bjist</i> [bjɪst] 'biest'	<i>bjuster</i> [bjöstr] 'bijster'
	<i>toar</i> [twar] 'dor'	<i>twir(je)</i> [twɪr] 'dwarrel(en)'
	<i>tjirk</i> [tjɪrk] 'tureluur'	<i>tjems</i> [tjems] 'melkzeef'
	<i>duor(je)</i> [dwor] 'duur(en)'	<i>dwyl</i> [dwɪl] 'duizelig'
	<i>djip</i> [djɪp] 'diep'	<i>djerre</i> [dʒe:rə] 'dooier'
	<i>koart</i> [kwat] 'kort'	<i>kuos</i> [kwos] 'varken (vleinaam)'
	<i>kiuw</i> [kjo:] 'kieuw'	<i>kjirm(je)</i> [kjɪrm] 'kerm(en)'
	<i>Goasse</i> [gwasə] 'eigenaam'	<i>guod</i> [gwot] 'goed, kleine dingen'
	<i>gjin</i> [gʒɪn] 'geen'	<i>gjalp</i> [gʒɔlp] 'kreet, gil'
	<i>fuort</i> [fwot] 'weg (adj.)'	<i>foars</i> [fwas] 'fors'
	<i>fjoer</i> [fjuər] 'vuur'	<i>fjild</i> [fjɪlt] 'veld'
	<i>woarst</i> [ʋwast] 'worst'	<i>woartel</i> [ʋwatɪ] 'wortel'
	<i>wiette</i> [ʋjɪtə] 'natheid'	<i>wjok</i> [ʋjɔk] 'wiek'
	<i>swart</i> [swat] 'zwart'	<i>swel</i> [swel] 'zwaluw'
	<i>sjerp</i> [sjerp] 'stroop'	<i>sjippe</i> [sjɪpə] 'zeep'
	<i>loarte</i> [lwatə] 'keutel'	<i>luork(je)</i> [lwɔrk] 'gluur(en)'
	<i>ljisk</i> [ljɪsk] 'lies'	<i>ljurk</i> [ljörk] 'leeuwerik'
	<i>ruot</i> [rwot] 'roet'	<i>roaster</i> [rwastɪ] 'rooster'
	<i>rjocht</i> [rjɔxt] 'recht'	<i>rjemme</i> [rjɛmə] 'room'
	<i>noartsk</i> [nwatsk] 'nors'	<i>nuodlik</i> [nwɔdlɔk] 'gevaarlijk'
	<i>njonken</i> [njoŋkə] 'naast'	<i>njünt(sje)</i> [nɲynt] 'neurië(n)'
	<i>muoz(je)</i> [mwoz] 'mors(en)'	<i>muoi(e)</i> [mwo:j] 'spijt(en)'
	<i>meall(e)</i> [mjɛl] 'maal(en)'	<i>mjitte</i> [mjɪtə] 'maat'

Alle toegestane combinaties van obstruenten en sonoranten kunnen eveneens [j] en [w] achter zich krijgen; wanneer een combinatie niet is geattesteerd, beschouw ik dat als een toevallig gat:

(25)	<i>pljims</i> [pljɪms] 'vel papier'	
	[plw] (niet geattesteerd)	
	<i>priuw(e)</i> [prjo:] 'proev(en)'	<i>pream(kje)</i> [prjɛm] 'met een praam varen'
	<i>proalling</i> [prwallɪŋ] 'nier van geslacht dier'	<i>proastich</i> [prwastɔx] 'deftig'
	<i>bliuw(e)</i> [bljo:] 'blijv(en)'	<i>blier(je)</i> [bljɪr] 'bladderen (van verf)'
	<i>bloarre</i> [blwarə] 'melkmuil'	<i>bluodderich</i> [blwɔdərɔx] 'bloederig'
	<i>brjüt</i> [brjɪt] 'brok turf'	<i>brief(kje)</i> [brjɪf] 'corresponderen'

<i>bruorren</i> [brwɔrn] 'broers'	
<i>triuw(e)</i> [trjo:] 'duw(en)'	<i>triemmich</i> [trjɪmɔx] 'ranzig'
<i>troanje</i> [trwäjə] 'tronie'	
<i>driuw(e)</i> [drjo:] 'drijv(en)'	
[<i>drw</i>] (niet geattesteerd)	
<i>kljirre</i> [kljɪrə] 'verwarde bos haar'	
<i>kluork(je)</i> [klwɔrk] 'uithoor(en)'	<i>kloark(je)</i> [klwɔrk] 'lurk(en)'
<i>kreauw(e)</i> [krjo:] 'kijv(en)'	<i>kriuwel</i> [krjo:wəl] 'kriebeling'
<i>kroadfol</i> [krwat]- 'kruiwagen vol'	<i>kroask(je)</i> [krwask] 'met tegenzin ergens heen lopen'
<i>glierk(je)</i> [gljɪrk] 'zacht glijden'	<i>gljurk(je)</i> [gljɔrk] 'gluur(en)'
<i>gluork(je)</i> [glwɔrk] 'loer(en)'	<i>gloarje</i> [glwarjə] 'gloeiende kool'
<i>greau</i> [grjo:] 'kaantje'	<i>griente</i> [grjɪntə] 'groente'
<i>groattenbrij</i> [grwatɪ]- 'gortepap'	
<i>frjemd</i> [frjɛmpt] 'vreemd'	<i>Frjentsjer</i> [frjɛntsɔr] 'eigenaam'
<i>froask</i> [frwask] 'kikvors'	
<i>fljoch</i> [fljɔx] 'vlieg (ww.)'	<i>fljirk(je)</i> [fljɪrk] 'vlamm(en)'
<i>fluor(je)</i> [flwɔr] 'straat(en)'	
<i>wriuw(e)</i> [wɔrjo:] 'wrijv(en)'	
[<i>wɔrw</i>] (niet geattesteerd)	
<i>fnjiti (ha mei)</i> [fnjɪtɪ] '(in z'n) schik (zijn met)'	
[<i>fnw</i>] (niet geattesteerd)	
<i>gnjird(zje)</i> [gnjɪrd] 'hardhandig aanpakken'	
<i>gnoar(je)</i> [gnwar] 'knorr(en)'	
<i>knjocht</i> [knjɔxt] 'knecht'	<i>kniersbien</i> [knjɪz]- 'kraakbeen'
(<i>in</i>) <i>knoarre</i> [knwarə] '(een) hoop'	<i>knoarhoanne</i> [knwarɔwanə] 'knorhaan'
<i>smjunt</i> [smjɔnt] 'schurk'	<i>smjirk(je)</i> [smjɪrk] 'mors(en)'
<i>smoarch</i> [smwarɔx] 'smerig'	
<i>snjitt(e)</i> [snjɪt] 'spatt(en)'	<i>sniebal</i> [snjɪl]- 'sneeuwbal'
<i>snuorje</i> [snwɔrjə] 'periode'	<i>snoark(je)</i> [snwark] 'snurk(en)'
<i>sloarm</i> [slwarəm] 'sul'	<i>sluork(je)</i> [slwɔrk] 'slier(en)'
<i>sljurk(je)</i> [sljɔrk] 'slier(en)'	<i>sljocht</i> [sljɔxt] 'egaal, effen'

Er komen enkele combinaties voor van twee obstruenten, waarvan de eerste altijd een (onderliggend extrasyllabische) /s/ of /t/ is, gevolgd door [j] of [w]:

- (26) *spoanne* [spwanə] 'spaan(der)'
<i>spjelde</i> [spjɛldə] 'speld'	<i>spuonnen</i> [spwonn] 'spanen'
<i>stoarm</i> [stwarəm] 'storm'	<i>spjocht</i> [spjɔxt] 'specht'
<i>stjitt(e)</i> [stjɪt] 'stoot(en)'	<i>stuolk(je)</i> [stwɔlk] 'stoel(en)'
<i>skoalle</i> [skwalə] 'school'	<i>stjelp</i> [stjɛlp] 'stelpboerderij'
<i>skjin</i> [skjɪn] 'schoon'	<i>skuorre</i> [skwɔrə] 'schuur'
<i>tsjin</i> [tsjɪn] 'tegen'	<i>skeau</i> [skjo:] 'schoof'
	<i>tsjuster</i> [tsjɔstr] 'duister'

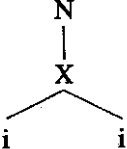
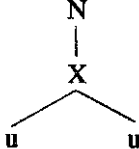
Ook komen er drie combinaties voor van een obstruent-sonorant combinatie, voorafgegaan door een (onderliggend extrasyllabische) /s/, gevolgd door [j] of [w]:

- (27) *strjitte* [strjItə] 'straat' *strjemm(e)* [strjɛm] 'stremm(en)'
spriuw [sprjo:] 'spruw'
skriuw(e) [skrjo:] 'schrijv(en)' *skreau* [skrjo:] 'schreeuw'
skroar(je) [skrwar] 'kleermakerswerk doen'

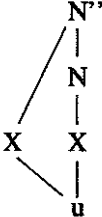
Wanneer een combinatie niet is geattesteerd, is dat er altijd een met [w]. Een verklaring hiervoor heb ik niet.

Het lijkt zo te zijn dat [j] en [w] niet bijdragen tot de complexiteit van de aanzet. Uit de in de vorige paragraaf gepresenteerde analyse volgt dat zonder meer /i/ en /u/ maken, als 'onglide' van een stijgende diftong, deel uit van de nucleus en leggen geen beslag op aanzetposities.

Uit deze analyse volgt ook waarom [ji] en [wu] niet voorkomen. Deze zouden de volgende structuur hebben:

- (28) a. b.

Deze structuren zijn niet te onderscheiden van de korte monoftongen [i] en [u]. Ze kunnen niet als stijgende diftong worden geïnterpreteerd vanwege het feit dat de samenstellende delen van een diftong moeten verschillen ("the law of diphthongal differentiation"). Structuren als die in (28) zijn tevens in strijd met het OCP. Booij (1989) brengt het niet voorkomen van [ji] en [wu] eveneens in verband met het OCP. Omdat hij zonder stijgende diftongen werkt, maar aanneemt dat /i/ en /u/ in de aanzet worden opgenomen, kunnen [ji] en [wu] niet principieel worden uitgesloten. De volgende structuren zijn welgevormd:

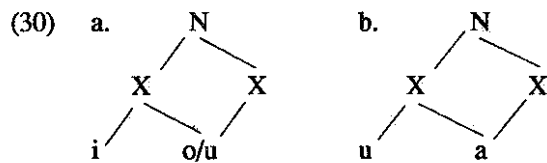
- (29) a. b.

In (29) wordt het OCP niet geschonden. In dit opzicht is de in de eerste paragraaf gepresenteerde theorie restrictiever.

Een en ander houdt in dat ik aanneem dat het Fries stijgende diftongen kent, tegen de claim van Kenstowicz & Rubach (1987) in, dat talen of alleen stijgende of alleen dalende diftongen kennen. Ik meen dat deze analyse gerechtvaardigd is

vanwege de inzichtelijke beschrijving van breking die erdoor mogelijk wordt en met het oog op de aanzet-glide combinaties.¹¹

De aanzetmogelijkheden die er zijn voor een (korte) stijgende diftong, zijn er ook voor de combinatie [j/w] + lange vocaal/diftong, bijv. in *bliuw(e)* [bljo:/blju:] 'blijv(en)', *priuw(e)* [prjo:/prju:] 'proev(en)', *skreau* [skrjo:] 'schreeuw', *kwea* [kwɛə] 'kwaad (subst.)', *moarns* [mwā:s] 's ochtends'. De sekwenties [jo:/ju:] en [wa:] hebben in onze benadering de volgende fonologische structuur:

/i/ en /u/ fungeren hier als 'onglide' van de volgende lange vocaal.¹² Merk op dat de nucleus, die maximaal twee X-posities mag bezetten, hier ook inderdaad niet meer dan twee posities bezet.

Het is niet zo dat er in een benadering die voor het Fries alleen dalende diftongen toestaat geen oplossing voor deze distributie te construeren zou zijn. We zouden dan bijvoorbeeld aan kunnen nemen dat /i/ en /u/ in eerste instantie ongesyllabificeerd blijven en later, op een niveau waarop condities op onderliggende structuren geschonden mogen worden, in de aanzet worden opgenomen. Of we zouden aan kunnen nemen dat de reguliere aanzet in het Fries uit drie X-posities mag bestaan, in plaats van, zoals ik heb aangenomen, twee.¹³ Beide oplossingen zijn beschrijvend adequaat, maar mijns inziens wat ad hoc en niet erg restrictief.

De door mij voorgestane aanpak, met verschillende structuren voor stijgende en dalende diftongen, is onafhankelijk gemotiveerd. We krijgen, met een inzichtelijke analyse van het diachrone brekingsproces, de distributie van clusters met [j] en [w] in het Nieuwfries als het ware cadeau. De analyse van breking is zonder deze Nieuwfriese evidentie ook goed te verdedigen.

3. Samenvattend

In het voorgaande heb ik eerst gepoogd te schetsen hoe breking in het Fries als diachroon fonologisch proces kan worden opgevat. Daarna heb ik laten zien hoeveel initiële consonantclusters gevolgd door [j] en [w] zijn ontstaan ten gevolge van breking, zowel de Oud- als de Middelfriese, en hoe in de geschetste benadering van breking kan worden verklaard dat [j] en [w] niet bijdragen aan de complexiteit van de aanzet.

Noten

- * Hierbij wil ik Geert Booij en Wim de Haas bedanken voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel. Zonder laatstgenoemde zou het in deze vorm niet bestaan.
1. Ik laat Gosses (1944), Markey (1975), Van der Meer (1977) en Tiersma (1979b) hier buiten beschouwing.
 2. Uit metingen is gebleken dat 'gebroken' diftongen significant korter zijn dan ongebroken diftongen, zie De Graaf en Meinsma (1978), (1980), De Graaf en Tiersma (1980), De Graaf (1985). Voorts is daaruit gebleken dat de centraliserende diftongen in hun tweede fase dezelfde kwaliteit hebben als de gebroken variant, al is dit perceptueel een schwa. Beide uitkomsten worden door Van der Meer gebruikt als synchrone ondersteuning van zijn diachrone analyse. Het lijkt me dat uitkomsten van fonetische metingen zo niet mogen worden gebruikt.
 3. Ik neem aan dat beide structuren gelijktijdig aanwezig zijn door middels van co-analyse.
 4. Zie Schane (1984:150-152) voor een overzicht van de verschillen tussen de 'standaardtheorie' van fonologische (vocaal)representatie en partikelfonologie.
 5. Ik gebruik *U//* om aan te geven dat het om of *U* of *I* gaat.
 6. Ik ga ervan uit dat het ene paar ronde haakjes in (5) bij opening wordt vervangen door twee paar vishaakjes.
 7. Merk op dat het OCP hier weliswaar een 'reparatie' afdwingt, maar de eerdere opening op de melodische laag niet blokkeert, d.w.z. geen antigeminatie afdwingt.
 8. Dit proces heeft in de geschiedenis van het Fries steeds weer gewerkt, zij het dan op individuele woorden. Dit blijkt in de eerste plaats uit het feit dat er nogal wat woorden zijn met een historisch te postuleren halfvocaal die synchroon niet meer aanwezig is: *freon* < *frjeon* 'vriend'; *mean(e)* < *mjeane* 'maai(en)'; *leaf* < *ljeaf* 'lief'; *tsiis* < *tsjiis* 'kaas'; *tsien* < *tsjen* 'tien'; *moandei* [mandi] < [mwandi] 'maandag'; *moatt(e)* [mat] < [mwat] 'moet(en)'; *geld* < *gjeld* 'onvruchtbaar (v. dieren)', om er enkele te noemen. Met name in de Zuidwesthoek is [j] vaak gedeleerd in beginclusters: *locht* (< *ljocht*) 'licht'; *rucht* (< *rjucht*) 'recht'; *Louwert* (< *Ljouwert*). Hof (1933:32) noteert hier *l'ôcht*, *r'ôcht*, *l'ôuwôt*, waarin hij met 'een 'voorslag' aangeeft, zie verderop in deze paragraaf. Verder zijn er synchroon veel paren woorden die met of zonder [j], en in mindere mate [w], worden gerealiseerd, waarvan de distributie dialectisch bepaald lijkt te zijn. Enkele voorbeelden: *kjessen* - *kessen* 'kussen'; *kjel* - *kel* (*wurde*) 'schrikken'; *kears* [kjɛs] - *kers* 'kaars'; *gjers* [gjɛs] - *gers* 'gras'; *grijppe* - *gripe* 'greep, riek'; *gnjirdz(je)* [gnjɪd] - *gnirdz(je)* 'hardhandig behandelen'; *groattenbrij* [grwat] - *grottenbrij* 'gortpap'.
 9. Ik ben er steeds van uitgegaan dat [j] en [w] onderliggend worden gerepresenteerd door de hoge vocalen /i/ en /u/. Dit houdt in dat [i/u] en [j/w] niet verschillen qua melodische inhoud, maar alleen wat betreft hun structurele positie in de syllabe of de nucleus.
 10. Voor de stijgende diftongen, met de minst sonore vocalen /i/ en /u/ als eerste component, lijken er geen restricties te bestaan ten aanzien van de vocaal van de tweede component, zo lang deze maar van de eerste verschilt.
 11. Wellicht kan het principe van Kenstowicz & Rubach dienen als een gemarkeerdheidsprincipe; het Fries is met betrekking hiertoe dan een gemarkeerde taal.
 12. Deze structuren zou men kunnen opvatten als een stijgende diftong met een lang tweede element. Dit is echter strijdig met het idee dat stijgende diftongen kort zijn, zie (13b).
 13. In Cohen et al. (1961²:137) wordt dienaangaande opgemerkt: "Doordat we de /j/ en /w/ als consonantfonemen beschouwen, worden de combinaties CCC vrij talrijk."

Referenties

- Booij, G.E. 1989, On the representation of diphthongs in Frisian. *Journal of Linguistics* 25, 319-332.
 Clements, G.N. 1985, The geometry of phonological features. *Phonology Yearbook* 2, 225-252.
 Cohen, A. e.a. 1961², *Fonologie van het Nederlands en het Fries*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.

- Gosses, G. 1944, Stijgende diphthongen en accentverschuiving in het Friesch. *Accentwisseling in de diphthongen* (= *Bijdragen en mededeelingen der dialecten-commissie van de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen te Amsterdam V*). Amsterdam: N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, p. 9-17.
- Graaf, T. de 1985, Phonetic aspects of the Frisian vowel system. *NOWELE* 5, 23-40.
- Graaf, T. de & G.L. Meinsma 1978, Ienlûd, twa lûden, twalûden; oanrin ta in fonetyske stúdzje. *Us Wurk* 27, 81-88.
- Graaf, T. de & G.L. Meinsma 1980, De brekking fan sintralisearjende twalûden yn it Frysk. *Us Wurk* 29, 77-82.
- Graaf, T. de & P. Tiersma 1980, Some Phonetic Aspects of Breaking in West Frisian. *Phonetica* 37, 109-120.
- Hayes, B. 1988, *Diphthongization and Coindexing*. Ongepubliceerd manuscript UCLA.
- Hoekstra, J. 1988, Wêrom brekt [o.ə] ta [wa]? *Tydskrift foar Fryske Taalkunde* 4, 48-53.
- Hof, J.J. 1933, *Friesche dialectgeographie*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Kenstowicz, M. & J. Rubach 1987, The Phonology of Syllabic Nuclei in Slovak. *Language* 63, 463-497.
- Markey, T.L. 1975, West Frisian -wV-/jV- breaking: a generative approach. *Folia Linguistica* 7, 181-207.
- Meer, G. van der 1977, Frisian breaking. A hypothesis about its historical development. *Us Wurk* 26, 9-24.
- Meer, G. van der 1985, *Frisian 'breaking'*. *Aspects of the origin and the development of a sound change* (= *Estrik LXVI*). Grins/Groningen: Stifting FFYRUG.
- Miedema, H.T.J. 1958, De Nieuwfrise "breking" en zijn verspreiding. *Taal en Tongval* 10, 148-156.
- Schane, S.A. 1984, The fundamentals of particle phonology. *Phonology Yearbook* 1, 129-155.
- Schane, S.A. 1987, The resolution of hiatus. *CLS* 23.2, 279-290.
- Tiersma, P.M. 1979a, *Aspects of the phonology of Frisian based on the language of Grou* (= *Meidielingen* 4). Amsterdam: Vrije Universiteit, Studierichting Fries.
- Tiersma, P.M. 1979b, Breaking in West Frisian: a historical and synchronic approach. *Utrecht Working Papers in Linguistics* 8, 1-41.
- Tiersma, P.M. 1980, *The Lexicon in Phonological Theory*. Bloomington: IULC.
- Tiersma, P.M. 1985, *Frisian Reference Grammar*. Dordrecht: Foris.

De auteur werkt bij de studierichting Fries aan de VU.

Vrije Universiteit, Faculteit der Letteren,
 Studierichting Fries
 De Boelelaan 1105
 1081 HV Amsterdam.